

KÉT TANÁR-REGÉNY ÚJ KIADÁSA

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ : ARANYSÁRKÁNY — MÓRA FERENC : HANNIBÁL FÖLTÁMASZTÁSA

Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1956. — Tiszatáji Magvető, Szeged, 1956.

Minden regény hatása attól függ, hogy milyen érzéseket és gondolatokat borzol fel az olvasóban. Vajon hogyan hat Kosztolányi és Móra regénye olyan olvasóra, akinek nincsen személyes köze a pedagógus-hivatáshoz? A tanár-olvasó mindenestre hetekig borongós lesz fölük: fájdalmas, kétségek szakadnak föl bennünk, s megint egyszer mélyen átéljük hivatásunk fenségét és tragikumát.

Megszoktuk, hogy a pedagógusokat általában mulatságos vagy szánalmas figuráknak rajzolják a regények és szindarabok. Kosztolányi és Móra ama ritka írók közé tartoznak, akik (néhány tanárból lett íróval, Babitscsal, Szabó Dezsővel együtt) megértéssel, rokonszenvvel, sőt bizonyos tisztelettel ábrázolják tanár-hősüket. Amikor az *Aranysárkány* főszereplője, Novák Antal, a matematika és a fizika tanára egyik pedagógusnak készülő tanítványával beszélget, Kosztolányi gyönyörű szavakat ad ajkára a tanári hivatásról: „A mi igazi föladatunk az apostolkodás, a nevelés, az emberteremtés, mint a jó Istené... Tudja, hogy kik voltak az első pedagógusok?... Rabszolgák voltak... Úgy ám. Görög rabszolgák, kiket az uraik megkorbácsoltak. Ők kísérték el a gazdagok gyermekeit a gimnáziumba. Mi is rabszolgák vagyunk. A szeretet rabszolgái. Azzal a különbséggel, hogy mi, modern pedagógusok nemcsak a gazdagok gyermekeit kísérjük el a gimnáziumba és aztán tovább, ameddig lehet, hanem mindenkit. Mi a jutalmunk? Nem sokkal több, mint azoké...”

Az *Aranysárkány* Kosztolányinak kétségtelenül legszebb regénye. Főhősében, Novák tanárban legrokonszenvesebb, legkidolgozottabb regényalakját alkotta meg. Jellemében és sorsában egy olyan tanár tragédiája tárul fel, aki diákok százait nevelte fel becsülettel, a saját lányával azonban kudarcot vall, s a sok száz tanítvány közül egy-kettő — a körülmények összejárásán folytán — katasztrófába sodorja. Sorsát mélyen tragikusnak érezzük, mert az író tudatosan egy tudós képzettségű, nemesen gondolkodó és megértő, modern pedagógust rajzol meg benne. A regény többi tanár-alakja valamilyen szempontból mind korlátolt. Novák „haladott, szabadelvű nézeteket vallott, barátkozott a diákokkal az iskolán kívül is, anélkül, hogy cimboráskodnék velük”. Megértő Csajkás

Tiborral szemben is — azzal a tanítványával, aki belekábult a leányába, Hildába, s egy napon meg fogja szöktetni a lányt. „Mint pedagógus, Rousseau és Pestalozzi híve, különben sem volt barátja az erőszaknak, hiszen az semmire se visz. Azt vallotta, hogy a természet munkáját nem szabad meggátolni, csak arra kell törekedni, hogy fatyúhajtásait megnyírjáljuk, egészséges, helyes fejlődését biztosítsuk. A nevelőnek elsősorban az eredményt kell szem előtt tartania: belátással mindig többet érhet el, mintha indulataira hallgat...” Megértő apai pedagógiával igyekszik vezetni félárva leányát is, akinek anyai terheltiségevel, nehezen kezelhető, bonyolult lélekalkatával tisztában van. „Tudta, hogy az életet nem lehet vaskorlátok közé zárni”: ezért engedni meg Hilda és Tibor találkozásait. Éppen ez a gyengesége tetőzi be tragédiáját, s az olvasó már gyanútlanúsága és tehetetlensége láttán is megrendül.

Ez az özevgyei és tudósi komolyságában is jó, nemes férfi apai és tanári minőségében egyaránt katasztrófába sodródik. Az író szerkesztő-művészete éppen abban nyilvánul meg, hogy abban a pillanatban ragadja meg főhőse történetét, amikor sorsa egyszerűen jut válságba életének mindkét síkján. A városában két évtizede tisztelt, tanítványaitól is elismert tanárt váratlanul megaláztatások sora éri: két elbuktatott tanítványa bosszúból megveri éjszaka, egy harmadik tanítványa pedig megszökteti a lányát. Magánya ezzel teljessé válik. Felesége rég meghalt. Tanártársai közt már addig is külön állt a felfogása. Most úgy érzi, hogy Csajkás és Liszner személyében tanítványai is megcsúfolták, s azt hiszi, hogy megaláztatásának szégyene az egész várost szembeállította vele. A helybeli revolverlap támadása a kegyelemdőfés: idegzete összeroppan, és tökéletes magára maradotságában szinte öntudatán kívül öngyilkos lesz.

Novákkal párhuzamosan a többi főbb szereplő is válságos életpillantához ér. Liszner Vilmos, a sportbajnok, elbukik az érettségien Novák tárgyaiból, és megéretté, tetté gonoszodik benne a bosszú vágya. Hilda és Tibor szerelme biológiai és lélektani szempontból egyaránt kritikus szakaszba torkollik, s megoldása — akár így, akár úgy — áldozatokat követel. S még az addigi nevelés is válságba

jut. Kiderül, hogy a diákok ellenségnek néző, tekintélyre és megfélemlítésre alapított pedagógia (amelyet a humanista Novák ellenlábasa, Fóris tanár képvisel a regényben, szinte desztillált formában) már nem érhet célt a bonyolódó lelki világú, új típusok felé mutató fiatalok között; de — íme — kudarcot vall Novák fölünyesen intelligens, megértő nevelői felfogása is!

Ezt elsősorban Hilda bizonyítja be. Ő a másik alak, akit látható érdeklődéssel és bizonyos írói izgalommal ábrázolt Kosztolányi, mintha maga is vonzóddással, de egyúttal kissé tanácstalanul és aggodalommal nézné szülőttét. Jóideje az olvasó se tudja, hova tegye ezt a különös leányt. Először azt hinnénk, hogy egy új leánytípus jelentkezéséről van szó: az öntudatra ébredő, a maga egyéniségének érvényesítésére törő modern nőről. Aztán inkább kisvárosi kokottot sejtünk benne, tizenhét éves tanárlányjelmezben. De egyik sem talál. Csupán egy kissé terhelt, egy kicsit romlott, anya nélküli felnőtt, foglalkozás nélküli, magára maradt, nagyon önző leányról van szó, aki egyszerűen apró pillanatnyi szeszélyeinek és veszelyes vágyainak él; de ezt is csak lomhán, macskás kényelmességgel és felelőtlen nemtörődömséggel teszi. Később kiderül, hogy nagy szerelme is — Tibor iránt — vidéki unalomba, tétlen merengésbe fullad. Különleges volta nem előremutató nagystilűség, nem is a múltból maradt romantika, hanem századeleji fülldet dekadencia. Maga az író „édes paráznak”, „makrancos tavasznak”, „illatos piszoknak” nevezi — s mindegyik kifejezésen el lehet tűnődni. A tapasztalt katonaoorvos diagnózisa: „Neuraszténia”. Nem tudni, hogy tanárlány létére miért nem tanul valamit. Egész nap semmittevésben lustálkodik, nyalakodik, közben több diákfiúval flörtöl, s az egyiket szó szerint elcsábítja. (Csajkás Tibort el lehet képzelni kezdeményezőnek?) Testi ösztöneinek vonzásán túl tud egyáltalában szeretni ez a lány? Ő, aki oly forró szerelmet játszik Tiborral, hideg, szívtelen önzéssel játssza ki és hagyja ott édesapját. Hol lapul, hol lázad, hol meg hízelgéssel, képmutatással veszi le lábáról. Novák tehetetlen vele szemben, hiába próbál hozzáférni a nevelés hatalmával — hol szigorral, hol ellágyulással, végül következetlen magatartásba bonyolódva. „Úgy rémlett, hogy egy szörnyvel birkózik, mely erősebb nála s kijátssza őt. . . elsiklik ujjai közül. . . Férfi-esze, férfi-logikája csődöt mondott. . .”

Hilda excentrikus, hisztériás leányalakján az olvasó is hosszan eltöprenghet. Kár, hogy Csajkás Tiborral tomboló szerelmének rajzából hiányzanak az előzmények: szinte már csak a tetőpontra, a válság napjaiban ismer-

jük meg őket. Így Hildát, mint meggyőzőben ábrázolt regényalakot, csak elfogadni lehet, megérteni nem.

Kosztolányi a Flaubert-i és Maupassant-i elbeszélőmodor klasszikus mintája nyomán szerkeszti és beszéli el történetét. Mindent elmond, ami szükséges — látszólag tárgyilagosan, „életszerűen” — de egy szóval sem többet. (Legalábbis az utolsó fejezetekig.) Seholsem „boncolja” a lelket lapszámra; de kétségtelen, hogy a lélekábrázolás eszközeivel közelíti meg alakjait. „Pszichológizálás” — mondták erre a sematizáló kritikások — beleértve azt a vádat is, hogy az író a pszichológizálással rekeszti ki ábrázolásából a társadalmi kérdéseket. De hát vajon az *emberi minőség* kérdése nem társadalmi probléma? Egy húsz év óta becsületesen tanító és nevelő, köztisztelőben álló tanár tragédiája nem közösségi érdekű-e — még akkor is, ha nem csupán közvetlenül ható társadalmi okok, hanem magánéleti vonatkozások miatt következik be összeomlása? Novák és Hilda történetében állandóan jelen van Sárszeg, a kisváros egész társadalmi atmoszférája, s nemcsak a cselekmény érintkezik folyvást a közösség életével (a tanári szoba, az érettségi lázában égő tanterem, a patika, az ügyvédi iroda, a rendőrség, a tanári „teadélutánok”, a városi erdő, az utca környezetével), hanem a főszereplőkre is társadalmi erők hatnak.

Éppen Kosztolányi regényei vetik fel az olvasóban a kérdést: vajon nem a lélektani ábrázolás-e a legmeggyőzőbbek egyike a való élet tükrözésének lehetőségei közül? Nem vitás, hogy az egyes emberek életét is társadalmi erők befolyásolják. Ezek az erők azonban többnyire *nem közvetlenül* hatnak az egyes ember cselekedeteire és a vele történő eseményekre, hanem a tudaton keresztül, a lelken át. Ha az író nem mutatja be, mi megy végbe a *közvetítő közegben*, hanem csupán magukat az eseményeket beszéli el: tulajdonképpen csak mozgófényképet ad alakjairól és a velük törtétekről. Alapjában véve riportot ír, amely csak mennyiségben gazdagítja az életről és az emberekről szerzett tudásunkat, nem pedig minőségben, megértésben. Vajon nem a lélektani mozzanatok elhanyagolása-e az egyik oka annak, hogy realista íróink egy része sematizmusba fulladt? Lehet, hogy az eseményeket egymásra halmozó író leköti az olvasó érdeklődését; de ezt megteszi egy detektívhistoria is. Az író művészetének próbája sokszor éppen az *áttétel* ábrázolása: hogyan hatnak a társadalmi erők, hogyan működnek a külső hatások az emberek tudatában és cselekedeteire, milyen lélektani háttere van nem egyszer érthetetlennek látszó cselekedeteknek? Novák, Hilda, Liszner Vili bizonyára nem társa-

dalmi típusok az engelsi értelemben: de lélektani típus-voltuk tagadhatatlan. „Esetük” sem társadalmi szempontból tipikus, hanem lélektani szempontból.

Kosztolányi nem viszi túlzásba a lélekelemzést: a külső hatóerők, a lélektani átvitel és az események rajza egysíntlyan van nála. Hajszálpontos pszichológiai ábrázolásába azonban beleszűrődnek az akkoriban divatos freudizmus és spiritizmus motívumai is. Hilda jellemrajza már-már a patopszichológia ingóványaiba lábál. Novák úgy lesz öngyilkos, mintha valami tudat alatti kényszerképzetnek engedelmesskednék, mintha lehetetlennek érzett helyzetéből szükség-szerűen csak ez a megoldás vezetne ki. Ennek külső megnyilvánulása az a jelenet, amelyben az öngyilkosság küszöbén a nyitott ajtó előtt kulcsért tapogatja zsebét, — kulcsért, „mely azt a nyitott ajtót ki tudná nyitni s megszabadítaná cellájából, ahol rab”. Freudista részlet a Liszneréknél tett látogatás előzetes elképzelése, megálmodása is, — pontban délután három óraker, „amikor a számlapon derékszöveget alkotnak a mutatók”. Az elképzelés kényszerképzetként működik — mindaddig, míg Novák csakugyan el nem látogat — értelmetlenül — Lisznerékhez. Ennek a látogatásnak során tévedésből (de a tudatalatti pszichológiája szerint nem véletlenül) Tibornak szólítja Liszner Vilít, éjszakai támadóját. A freudista lélektan hatása ugyanis az az áttétel is, hogy tulajdonképpen Hildáék szökése teszi szinte rejtélyesen betegé Novákat, holott a regényben fejezeteken keresztül csak a Liszner-ügyről folyik a szó. Ezt az áttételt árulja el az író a Vilmos—Tibor névcserével. Novák igazi betegsége nem az a gyógyuló seb, amelyet elvetemült tanítványaitól kapott, hanem lelki betegség, leányának elvesztése és nevelői csalódása nyomán. S lelki betegség Liszneré is, aki megbánás, félelem, megnevezhetetlen nyugtalanság áldozatául esik tettének elkövetése után.

A szellemidéző spiritizmus még a regény szerkezeti megoldásába is behatol. Az *Arany-sárkány* — az erősen sűrítő drámai szerkesztésmód ellenére — nem úgy fejeződik be, ahogy a drámák szoktak: a patetikus tragédiával, amely leverí vagy fölemeli a nézőt, de mindenképpen pontot tesz a fölmutatott sorsok végére. Kosztolányi ezzel szemben azt kívánta érzékeltetni, hogy nem a halál a legnagyobb emberi tragédia, hanem az élet. Ezért két epilógust is fűzött a regény végére, egy-egy fejezetben. Az egyik a józan valóság síkján mutatja be azt a rideg tényt, hogy az élet tovább folyik — lejtőtlenül — a regényhősök halála után is, és a nagy, „végzetes” szerelmek is ellaposodnak a házasság unalmában. A másik a spiritizmus természet-

fölötti fikciójával szuggerálja azt a mondanivalót, hogy az ember csak akkor boldog, ha nincsen. . .

A regényből kiszűrődő életfelfogással ugyanis baj van. Amilyen nemes elveket, szép eszményeket sugároznak Novák alakja körül a regény jórészenek lapjai, éppoly leverőek az utolsó fejezetek, amelyekben az író a végső tanulságokat kezdi levonni. Az arany-sárkány, amely a regény első fejezetében a magas levegőgömbben szárnyal a diákok kezén egy zengő-vidám májusi reggelen, itt válik keserű szimbólummá: az elröpült élet, a csalódás, a visszahozhatatlan életbizalom jelképévé. A záró akkordok szerint az életben „nem lehet semmit sem elintézni”, minden jót-akarás kudarcra fullad. „Az élet félreértések sorozatából tevődik össze.” Igazi erkölcs csak a természetben van, a társadalomban nincs. A pedagógus törekvése eleve bukásra van ítélve. Talán egyáltalában nem is lehet nevelni. Az élet „végtelen és esztelen” — „csak lázzal lehet élni, mint Hilda és Tibor, vagy erőszakkal, mint Liszner Vilmos. Akármilyen fájó belátni, ez a rend. A nő, akit szépségnek hisznek, alattomoság, a férfi, akit az erőnek hisznek, durvaság. . .”

Ezek a gondolatok a lesújtott, megalázott, magára maradt Novák tudatán keresztül kerülnek megfogalmazásra, de úgy tűnik, hogy az író maga is osztja őket. A regény végső tanulságai egy fájdalmasan kiábrándult, keserűen pesszimista ember igazságai. Ám miért éppen Kosztolányira ne alkalmaznánk a marxista esztétikának azt a tételét, hogy a kor történeti-társadalmi körülményei sokszor nagyon is áttételesen hatnak az író tudatában? Nem feledhetjük, hogy Kosztolányi ezt a regényt 1923-ban írta. Az ellenforradalom éveiben Móricz Zsigmond művei is kiábrándulást tükröznek — akár a *Légy jó mindhaláligra*, akár az *Erdély-trilógiára* gondolunk. Kosztolányi regényeiből — mint lírájából is — az a tanulság vonható le, hogy a polgári írók-költők maguk se érezték jól magukat koruk társadalmában, rajtuk is a kiábrándulás vett erőt a forradalom bukása után.

A regényben egyébként vannak határozott, nyílt társadalomkritikai részeket is. A tanári festület kedélyes családi összefüggetelei mögött titkos belső ellentétek feszülnek. A helyi revolverlappal, az „Ostor”-ral vagy Főris pedagógiai nézeteivel szemben az író nem rejti véka alá heves ellenszenvét. Milyen lesújtó a rendőri vizsgálatról szóló két-három lap! S az sem véletlen, hogy a regény vége felé, amikor az író minden alakjáról kiállítja az erkölcsi bizonyítványt: Novák után az orvos, Barabás doktor részesül a legnagyobb emberi elismerésben.

Az *Aranysárkány* — a befejezés leverő eszméisége ellenére is — a legmegkapóbb magyar regények egyike. Mindazok a tulajdonságok felsorakoznak benne, amelyek Kosztolányi prózai írásait vonzókká teszik. Már az elején felejthetetlen a májusi reggel sugárzó leírása. A természetből (amely egyébként ugyanolyan végtelen közönyt tanúsít az emberi tragédiákkal szemben, mint egyéb írásaiban) remek miniatűr képek illeszkednek a regény szövetébe. „A gypágyban zirregett a sok tücsök, mint egy nagy vasúti állomás ezer és ezer villamos csengője, melyet elbújtattak a fűben...” Az alakok közül Novák nemes jellemével és katasztrófába fulladó sorsával, Hilda az érdekeségével, Pepike halk, öreglányos önfeláldozásával, Csajkás Tibor néhány szép gesztusával vési be magát emlékeztünkbe. Pompás jellemrajz Ebeczky Dezső is, a kitűnő tanulóé, aki még kedves tanára temetéséről jövet is — növényt határoz.

Felejthetetlen a regényben a diákszerelmestése is — „az első, szent és buta szerelmé, melyhez képest a többi silányság s a házasság csak gazdasági szerződés...” Talán még senkisért írta le ilyen hitetlen, reálisan az érettségi vizsga gyötrelmes-mámoros élményeit. Liszner Vilí matematika-felelete legalább olyan komikus, mint Karinthy diákhumoreszkjei. A párbeszéddek is életszerűek, minden elhangzó szónak megvan a súlya és a pszichológiai hitele. Novák a legdrámaibb percekben, leánya elcsábítójával folytatott vitája során is tanárosan kijavítja saját nyelvbortlását. Az alakok mozdulatai sokszor jellemeket lepleznek le. Mily pazarul jellemző például Fóris, a rideg és pedáns tanár gesztusa, aki izgatott vita közben megigazít egy fordított címkével álló könyvet a polcon, mert „fél, hogy a tótágast álló könyv fejébe vér tolul s megüti a guta”!

S a nyelv! Szellemes magyartások bukkannak fel a szövegben: a zokni: félharisnya; Hilda fru-frui: „halántékára bodorodó huncutkák.” Olykor egy-egy népi vagy régies hangulatú szó szövődik az intellektuális vagy költői stílusfajba: az arany-sárkány alakja — közeledőben — egyre „dalmahodott”, Novák kertjében „a virágpihék egy fuvalomtól elkapva, mesebeli hóphehelyként pilinkéltek alá”, az iskolaszolgá ősszel „pár sütyő mákot” kapott. Egy-egy hasonlat felejthetetlen eredetiségével tapad emlékeztünkbe. „A négerék halványodnak el így” — mondja az író a napégette arcú sportbajnok, Liszner Vilí elsápadásáról. Mielőtt Novák drámai jelenetben fölfedezné Hilda bujkását, az ellentét erejével hat ránk a szűk nyári kert éjszakai leírása: „... Amint arcába csapódott a kert hűvös, élő lehelete, a természet ragadta meg, mely zöld dagályával előntött mindent.

A konyhakertben a gyér holdfényben nőttek az uborkák, mert azok éjszaka nőnek. Éji pompájukban aludtak a cserjék, illatosan susogva, mint álmukban a menyasszonyok. Főnn a gesztenyefákon fehér virágok gyertyái világították meg az útját...” Altalában minden realizmus mellett is van valami édesen artisztikus íze és zenéje Kosztolányi mondatainak, s ez is a regény vonzóerejét növeli.

*

Móra kisregénye — a *Hannibál föltámasztása* — csak pikáns vázlatnak tűnik föl Kosztolányi regénye mellett. Az elbeszélés ürügyen készített film (Hannibál tanár úr) a magyar filmekre jellemző rikító színekkel széleskörű társadalmi tragédiát mesterkedett alapötletéből; Móra viszont — ez a kedves, szellemes, rokonszenves író — mintha nem aknáta volna ki teljesen a téma pompás lehetőségeit. (Nem is tartozik legjelentősebb művei közé.)

A kisregény megszületésének körülményei nem világosak. Vajda László rövid bevezető tanulmánya szerint Móra 1924-ben írta, a kéziratot azonban „a család, a rokonok és a jóakarók” kegyesen eltűntették, hogy a szerző bajba ne jusson miatta. A mű csak 1949-ben jelent meg a „Magyar Nemzet” hasábjain, szelfidített szöveggel, s ennek alapján látott napvilágot a mostani kiadás.

A téma kétségtelenül érdekes, és nagy lehetőségeket rejt magában. Egy görög-latin szakos tanár az első világháború után a hadifogságból félkézzel, orosz származású feleséggel és azzal a tudományos fölfedezéssel tér haza, hogy Hannibál, a karthágói hadvezér nem úgy halt meg, hogy a rómaiaktól elszenvedett vereség után a bithynai királyhoz menekült, s ott öngyilkos lett, hanem később, egy Karthágóban kitört forradalomnak esett áldozatul. Ezt az adatot egy kaffai templom padlásán találta egy római pergamenen, amelyet valószínűleg az alexandriai könyvtárból hurcoltak el. Hazaérkezése után egy tabáni ház földalatti helyiségében kap lakást, és kinevezik régi iskolájához — rajztanárnak. A tanév végén megjelenteti Hannibálról szóló értekezését a gimnázium értesítőjében — azzal a megjegyzéssel, hogy a történelem tán egészen másként alakult volna, ha a zámai csatában nem a római Scipió győz, a nyers erő képviselője, hanem Hannibál, a finom szellemű karthágói kultúra megtestesítője.

Ezzel betelik végzete. Esze ágában sem volt politizálni. Az ellenforradalmi korszak mégis lázító politikumot magyaráz bele az értekezésbe. Hannibál a punok vezére volt, a punok pedig a semita népcsaládba tartoztak, akárcsak a zsidók; tehát az Oroszország-

ból orosz feleséggel hazatért tanár a zsidók világalalmának híve! Tanártársai között egyik-másik orosz bérencnek tartja, a parlamentben pedig egy „ébredő” képviselő — történetesen egykori osztálytársa — interpellál a destruktív, forradalmár tanár ellen.

A meghurcolt tanártól mindenki elfordul, s ő tehetetlenségében és kiábrándultságában egymásután a Duna vízébe hajítja háborús kitüntetésait, s már maga is öngyilkosságra készül. Végül mégis inkább az „ébredő magyarok” gyűlésére megy el, amelyen éppen fölülte tör pálcát említett képviselő-osztálytársa. A tanárt különös ihlet szállja meg: szót kér, és a dobogóról — az akkori politikusok módszere szerint — akasztófahumorral és cinikusan összevissza hazudozva, a maga oldalára állítja a kispolgári hallgatóságot. A siker után maga is döbbenet ébred rá arra, hogy a vést elhárította ugyan feje fölül, de bemocskolta az igazságot, megtagadta a saját meggyőződését, meghamisította Hannibál alakját. Magával meghasonlottan lemond tanári állásáról.

Ennyi a történet. Persze, Móra feldolgozásában korántsem hangzik ilyen komoran az elbeszélés. Előadását át- meg átszövi a jól ismert móraferenci humor. Ez a humor azonban nagyon keserű mondanivalókat úsztat — és a pedagógus téma közösségén kívül ebben rokon a regény Kosztolányi *Aranysárkányával*. Nem véletlen, hogy mind a kettő az ellenforradalmi korszak elején született meg. Irónia és szatíra bujkál felváltva Móra soraiban, a tréfálkozó párbeszédekben, a nyelvi bukfencekben. A nagyon is modern, korszerű történetet sajátos patinával vonja be az antik mitológiai vonatkozásokkal, latinos szavakkal telített stílus, s ugyanakkor Móránál szokatlan erotikus pajzánkodás vonul végig az elbeszélésen. Dia, az orosz feleség körül. Lényegében azonban itt is egy tanár tragédiájáról van szó. Egy tanáréről, aki az igazságot képviseli egy hazug, aljas korban, és teljesen ártatlanul, annak áldozatává válik. Móra egészen egyéni módszerrel adja elő a történetet, nem élezi ki a tragédiát komor színekkel, nem vetíti elének részletesen a főhős lelki folyamatait, mint Kosztolányi. De az, ami az *Aranysárkányból* hiányzik, az övében megvan: a kor képe, hacsak dióhéjban is, a reakciós társadalmi erők csúfos játékának ábrázolása egy becsületes szándékú, demokratikus érzésű tanár alakja körül. Ezeket a társadalmi erőket ő se rája szájba közvetlenül, de világosan kitapinthatók, elő-előbukkannak a regényben. Móra szembenállása mutatkozik meg ebben az ellenforradalmi korszakkal, s így válik műve rendszer-leleplező szatírává. A *Hannibál föltámasztása* nem „nagy regény”,

de egy akkor időszerű téma szellemes, eredeti kidolgozása.

*

Önkénytelenül fölvetődik a kérdés: miért éppen tanárt választott hőseül a két kitűnő író, akik mindössze néhány regényt írtak egész pályájukon? — Az *Aranysárkányt* és a *Hannibál föltámasztását* csak pedagógus-író írhatta meg, vagy legalábbis olyan valaki, aki pedagógus környezetben nőtt fel. Móra tanári képesítéssel nyergelt át a hírlapírásra. Bizonyára Kosztolányinak a tanári hivatásról alkotott felfogásába is belejátszottak a maga bölcsészettudományon töltött évei, s még inkább illehetette édesapjának, a szabadkai gimnázium matematika—fizika tanárának, később igazgatójának alakja. Benne van a regényben a szülőváros, Szabadka vidékies, kisvárosi légköre is. Felesége írta róla könyvében, hogy a regény a Szabadkán lezajlott húsz éves érettségi találkozó élményéből született meg 1923-ban, s arról is tudósít, hogy írása közben Kosztolányi teljesen a feltoluló gyermekkori emlékek hatása alá került. „A legtöbb emléket két oldalról látta ő, a színén és a fonákján is; meghatódott és mosolygott a múlton. Ezen a tanár- és diákmítoszon csak sírni tud. Sír, amíg írja, egyre sír. Öregedő apjára gondolt, diáktársaira és önmagára. . . Az *Aranysárkány* tanárkisasszonyának alakjában első nagy szerelmének arcképét rajzolgatja. . .” (Vajon mennyit adott hozzá a maga alakteremtő ihletéből diákkori szerelmének valóságos alakjához?) Ekkortájt írja legszebb verseinek egyikét is, a tanári hivatás apoteózisát: a „Tanár az én apám. . .” kezdetűt.

Éppen a nagyfokú érzelmi érdekelttség árulja el, mennyire személyes köze volt Kosztolányinak ehhez a témához. Nem kívánunk semmit belemagyarázni művébe, de nem szabadulhatunk meg attól a sejtéstől, hogy a diákokat nevelő tanár problémájában egy kissé a tömegekhez szóló *költő* tragikumát is átélte a húszas évek elején. Mintha az *Aranysárkányból* kiszűrődő pedagógiai peszsimizmus rejtett összefüggésben lenne a költő tehetetlenségével, kiábrándultságával egy bizonyos történeti időszakban! Erre vall az a tény is, hogy 1920-as kötetében jelenik meg a jól ismert *Boldog, szomorú dal*, s közvetlenül az *Aranysárkány* előtt született meg *A véres költő* (1922).

A társadalmi mondanivaló szándéka még világosabban mutatkozik meg Móra kisregényében. Semmiesetre sem véletlen, hogy a súlyosan kritikus, a maga korában kiadatlan elbeszélés középpontjába éppen egy olyan ember került, akinek sorsa a legérzékenyebben, legmeggyőzőbben példázhatja — foglalkozásánál fogva — egy társadalom el-

rugaskodását az igazságtól, a becsülettől, a humanizmustól. A pedagógusnak valóban az igazság bajnokának kell lennie, s ha egyszer megtántorodik: nincs más hátra, mint hogy lemondjon az ifjúság neveléséről. Éppen ebben rejlik Móra kisregényének időtlen eszmei mondanivalója.

*

Kosztolányi és Móra regényeinek és elbeszéléseinek most reneszánsza van. A két

Magvető (a budapesti és a tiszatáji) jól tette, hogy újból kiadta az *Aranyárkányt* és a *Hannibált*. Az utóbbi ízléses, új kiadásában hasznos újítás a szövegben bőven előforduló idegen szavak és nevek magyarázata. De miért nem jelzik kiadóink régi könyvek újabb kiadásában az első megjelenés évét? Egy Kosztolányi- vagy Móra-könyv ma már nemcsak üzleti „kiadvány”, hanem bizonyos fokig irodalomtörténeti ereklye is.

Makay Gusztáv

RÖPÜLJ PÁVA, RÖPÜLJ

MAGYAR NÉPBALLADÁK ÉS BALLADÁS DALOK

A bevezető, a válogatás és a jegyzetek Csanádi Imre és Vargyas Lajos közös munkája. Szépirodalmi Könyvkiadó. Bp. 1954. 588 l.

Az elmúlt években örvendetesen megsaporodtak népköltészeti kiadványaink, közöttük a magyar népballadakincset főtároló és népszerűsítő gyűjteményes művek is. Ezek közül is kiemelkedik terjedelmével és szép kiállításával Vargyas Lajos és Csanádi Imre több mint kétszáz szép népballadákat tartalmazó kötete. Nem tudományos kiadvány, a népköltészetet kedvelő szélesebb olvasóközönség érdeklődésére számít, s bár kevés példányszáma, kissé magas ára korlátozza is elterjedését, bizonyos, hogy úttörő szerepe lesz az általános műveltségű olvasók népköltészeti ismereteinek gazdagításában. Hiszen voltaképpen eddig nem is volt olyan gyűjteményünk, amely az egész magyar népballadakincset s így jelentős mennyiségű anyagon mutatta volna föl. Ortutay Gyulának több kiadást megért székely népballadaskönyve sokáig egyedül ismertette meg népköltészetünk e legprezentatívabb műfaját az irodalmi köztudattal. Ám már Kálmány Lajos küzdött azért, hogy a székely népballadakincs ősisége, szépsége, klasszicitása ne homályosítsa el az alföldi balladák értékeit; s gazdag anyagával tudatosan igyekezett cáfolni az akkor még oly divatos miliőelméletet, amely balladaink komor hangulatát, érett tragikusságát a hegyvidékek sajátjainak hirdette. Ebből mindössze annyit volt igaz, hogy a hegyvidéki zártság jobban konzerválta az ősi motívum- és formakincset; ám az alföldi és dunántúli magyar balladák, e feudális kori folklór-fajta fejlődésének újabb, más, de nem kevésbé sajátos, értékes állomását jelentik.

Kitűnő bevezető tanulmány ismerteti meg az olvasót balladaink történetével és főbb jellemvonásaival: ez a szép, a legjobb értelemben vett esszé-stílusban megírt tanulmány mintaszerű lehet világosságával, jó magyarságával és olvasmányosságával,

ugyanakkor megbízható, a tudomány színvonalán álló tartalmi értékével. Néhány ponton újat is mond. Az például, hogy teljes következetességgel kirekeszti népköltészetünkől a már Ortutaytól is gyanúsnak tartott, Benedek Elek és Sebesi Jób alkotta álnépi, műballadákat (pl. *A fogoly katoná, Bíró Máté*), első pillantásra tán meghökkent, de utóbb föltétlenül helyeslésünkre talál. Minthogy a gyűjtemény elsősorban irodalmias igényt elégít ki, néhány irodalmi utalással, hivatkozással még érdekesebb lehetne tenni. Olyasmire gondolok, mint Kemény Zsigmond ismert nyilatkozata a Fogarasi István-típusú ballada egyik változatáról („*Ez az a hang, amiért odaadnám minden regényemet*”), amit jegyzetben idéznek is (461), Erdélyi János szellemes meghatározása a balladáról („*a nép operája*” — a 27. lapra kínálkozik), vagy olyan figyelemre méltó példák, mint pl. az ismétlés jellemzésénél (27) az Ilias analógiája, melynek egyharmada köztudomásúan ismétlésekből adódik s. i. t. (Hogy másutt van ilyen, mutatja a „homéroszi jelzőkről” írott ötletes mondat, 28. l.) Ahol a motívumközösségről, a megformálás (= variálás) sajátosságáról szólnak (37—38), idézhetnők Anatole France szellemes paradoxonját „az utánzás eredetiségéről”.

Az anyag osztályozása merészen új. Ám ezzel — ha a kezdeményezés bátorságát, ötletességét meg is kell dicsérnünk — aligha érthetünk egyet. Úgy véljük, a csoportosítás elve nem azonos, így az osztályozás nem következetes. A „klasszikus balladák” csoportja szerintünk korántsem egységes, egyetlen kategória, mert hiszen a másodikként tekintett „történelmi balladák” éppúgy a voltaképpeni klasszikus balladakincshez tartoznak, mint a harmadik csoportnak szánt „lírai balladák” némelyike, pl. *A virágok*